
LIETUVOS POVANDENINIS ARCHEOLOGIJOS PAVELDAS

By Paulius

Published: 2009-03-05 15:32

„Povandeninis kultūros paveldas“ – tai po vandeniu ar iš dalies po vandeniu esantys archeologiniai objektai, vietovės ir reikšmingais pripažinti nekilnojamieji ar kilnojamieji daiktai, kurių vienintelis arba vienas pagrindinių mokslinių duomenų šaltinių yra povandeniniai tyrimai ir radiniai. Tai yra: 1) vietovės, konstrukcijos, pastatai, dirbiniai ir žmonių palaikai kartu su jų archeologine ir gamtine aplinka; 2) laivai, orlaiviai, kitos transporto priemonės ir jų dalys, jų kroviniai arba kitoks turinys kartu su jų archeologine ir gamtine aplinka; 3) priešistoriniai objektai.

Lietuvoje po vandeniu yra atsidūrę senieji krantai, geležies amžiaus polinės gyvenvietės, viduramžių gyvenviečių ir uostų, tiltų liekanos, įvairių laikotarpių laivai. Povandeninis paveldas yra jūroje, ežeruose, upėse.

Pirmosios polinės gyvenvietės Lietuvoje aptiktos 2000 m. Luokesų ežere (Molėtų r.) 1–1,5 m gylyje (darbai atlikti Kultūros paveldo centro užsakymu). Centrinė vienos gyvenvietės dalis yra pusapvalio plano, nuo kranto ir seklumos atitverta dviem polių eilėmis. Ežero dugne yra susidaręs iki 20 cm storio kultūrinis sluoksnis. Radiniai datuojami II tūkstm. iki Kr. pabaiga.

To paties ežero kitoje pusėje buvo aptikta dar viena senovinė polinė gyvenvietė (Luokesų II). Ji yra rago pavidalo seklumoje. Rastos dvi atskiros polių grupės. Atrodo, kad gyvenvietę su krantu jungė tiltelis. Aptiktas iki 30 cm storio kultūrinis sluoksnis. Sprendžiant iš polių išsidėstymo, čia galėjo būti polinė gyvenvietė su maždaug 10 gyvenamųjų pastatų. Rasta keramikos, titnago. Gyvenvietės datuojamos 800–400 m. iki Kr.

Nemuno saloje šalia Merkinės 2001 m. buvo tirtos plokščiadugnio upių laivo liekanos (tyrimus atliko Kultūros paveldo centras ir Torunės universitetas (Lenkija)). Jis datuojamas vėlyvaisiais viduramžiais.

Platelių ežere (Plungės r.) sistemingi povandeniniai archeologijos tyrimai buvo pradėti 1995 m. Klaipėdos universiteto (KU) ir Torunės universiteto jėgomis jie tęsiami iki šiol. Pagrindinis tyrimų objektas – XVI a. viduryje statyto tilto į Pilies salą liekanos. 8–13 m gylyje labai gerai išlikusios tilto konstrukcijos virš dugno yra iškilusios iki 10 m aukščio. Nuo 2006 m. tiriamos akmenų sistemos Platelių ežero seklumose, senovėje buvusiose salomis.

Nuo 2000 m. Baltijos jūroje yra tiriama Lietuvos akvatorija, tai atlieka KU. Povandeniniams tyrimams naudojamas KU ekspedicinis botas, o nuo 2007 m. – ir tam pritaikyta burinė škuna „Brabander“. Tiriama šoninio skanavimo ir sedimentiniais sonarais, objektai fiksuojami vaizdo ir

fotokameromis.

Senieji krantai aptikti dviejose vietose. Jūroje ties Juodkrante, apie 6 km nuo kranto, smėlingame dugne, kur yra 27–30 m gylyai, nuo seno kliūdavo žvejų tralai. Tose vietose žvejai ištraukė du XVII–XVIII a. inkarus. 2002 m. šiame rajone 27 m gylyje buvo rasti trys virš smėlio iškilę 0,5–1,5 m aukščio medžių kelmai su šaknimis. Vieno iš jų kalibruota data yra 9160 ± 60 BP (8090 BC). Sparčiai kylant jūros lygiui, šis miškas Joldijos jūros laikotarpiu, preborealio pabaigoje (datuojama VIII tūkstm. Iki Kr.), augęs lėkštoje molingoje pakrantėje, atsidūrė po vandeniu. Kito reliktinio pušų miško pėdsakai 2003 m. buvo aptikti ties Melnrage (Klaipėda), apie 3 km nuo kranto smėlėtame su dideliais akmenimis jūros dugne, 14,5 m gylyje. Rasto pušies kelmo amžius yra 7770 ± 120 BP, t. y. mezolito pabaiga. 2006 m. ties Palanga apie 1,5 km nuo kranto 18–22 m gylyje rastos kadaise buvusio stataus molingo kranto liekanos. Stiprūs jūros bangų srautai kylant vandens lygiui suardė šį molio gūbrį ir suformavo neįprastus 2,5–4 m gylio tarpeklius. Galima spėti tai atsitikus ne vėliau kaip prieš 6–7 tūkstančius metų.

Nuskendusios gyvenvietės ir uostai. Ties Šventosios žiotimis senoji jūros pakrantė yra užlieta jūros. Po vandeniu gali būti vikingų laikų uosto pėdsakų, jūroje yra atsidūrę Šventosios (vok. Heiligen Aa) XVII a. krantinių įtvirtinimai, XVI–XVII a. bažnyčios ir gyvenamųjų namų liekanos. Kopgalyje (Klaipėda) yra išlikusios senųjų užtvarų ir krantinių „dėžinės“ konstrukcijos, statytos apie 1735 m. Į rentinį vėliau buvo sudėtos sudužusio laivo 12 (W-12), statyto apie 1748 m. (dendrochronologinės datos), dalys.

Senųjų medinių laivų liekanų buvo rasta pliažuose, po smėliu, nedideliuose gyliuose priekrantėje ir atviroje jūroje. Pliazuose esančios sudužusių laivų konstrukcijos atplaunamos per štormus. Ties Nemirseta (Palanga), vandens ir smėlio riba, buvo aptiktos senovinio ne mažiau kaip 20 m ilgio ir iki 7 m pločio medinio burinio laivo 9 (W-9) liekanos. Kito sudužusio medinio senovinio laivo 15 (W-15) liekanos yra Klaipėdos miesto Melnragės paplūdimyje. Dendrochronologiniu būdu jo konstrukcijos yra datuotos apie 1699 m. Šiuo metu žinoma, kad priekrantės vandenyse yra penkių sudužusių XVI–XIX a. laivų liekanos. Laivas 1 (W-1) yra 3 m gylyje ties Būtinge (Šventoji), jo ilgis 23,2 m, plotis 7 m. Ažuoliniai laivo špantai yra sudvigubinti, o kai kur ir sutrigubinti, bortai ir išorėje, ir viduje apsiūti plačiomis ažuolinėmis lentomis. Konstrukcija yra būdinga karo laivams. Dendrochronologinės datos – apie XVI a. vidurys. Kito 8 m pločio burlaivio 2 (W-2), sudužusio XVII–XVIII a., korpuso dalis 2,5 m gylyje aptikta ties Palanga. Dar kito XVII–XVIII a. burlaivio 13 (W-13) liekanos yra smėlio dugne, apie 2 m gylyje, ties Palanga. Jis buvo nedidelis, apie 15 m ilgio ir 6,3 m pločio. Senovinio laivo konstrukcijos guli ir nedideliame gylyje jūroje ties Preila. Giliau, 22 m gylyje, ties Palanga rasta medinio burinio laivo 14 (W-14), nuskendusio 1870 ar 1871 m., korpuso dalis. Jis gabeno geležinkelio bėgius ir pabėgius geležinkelio statybai.

Šiuo metu iš įvairių šaltinių yra žinoma jūros dugne teritoriniuose vandenyse ir ekonominėje zonoje gulint apie 40 nuskendusiu laivų. Dauguma jų nuskendo arba buvo nuskandinti per Pirmąjį ir Antrąjį pasaulinius karus. Nemaža jų yra transportiniai arba pagalbiniai garlaiviai, motorlaiviai, rasta ir žemsemė 26 (W-26). Po vandeniu yra apžiūrėtos, fotografuotos ir filmuotos aštuonių nuskendusiu įvairaus laikotarpio laivų liekanos. Identifikuoti tik 1942 ir 1944 m. nuskandinti vokiečių transportiniai laivai „Phönix“ ir „Füsilier“, kartu su antruoju žuvo 287 žmonės. Laivai buvo susprogdinti arba subombarduoti, apardyti vandens. Jie pastatyti XIX a. pabaigoje ir XX a.

pradžioje.

Paieškos Baltijos jūroje ir vidaus vandenyse bus tęsiamos. Ypatingą dėmesį atliekant tolesnius tyrimus derėtų skirti povandeniniams reliktiniams landšaftams, kur tikėtina rasti ir žmonių kultūrinės veiklos pėdsakų. Senovinių gyvenviečių kultūriniai sluoksniai, palaidoti vandenyje, išsaugo tokias gyvensenos liekanas, kokios neišlieka žemėje. Povandeninė archeologija padeda daugiausia sužinoti apie senovės baltų laivybą, laivus ir jų vežtus krovinius.

